

DE
ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS
VAN KEESJE PUTBUS

OPGEDRAGEN AAN DE JEUGD OP DE NEDERLANDSE
INSTITUTEN.

*De ontwikkelingsgeschiedenis
van Keesje Putbus*

Opgedragen aan de Jeugd op de Nederlandse Instituten.

Anne Johannes Vitringa

Inleiding en teksteditie van

Coen van Oers

Tilburg
2021

Foto coverontwerp: www.stimfotografie.nl

ISBN 9789464351590

© 1859 Anne Johannes Vitringa

© 2021 Coen van Oers

Inleiding

Anne Johannes Vitranga beschreef in 1859 zijn opvattingen over de opvoeding in algemene zin en de wijze, waarop dit op de kostscholen in de enge zin van het woord werd gedaan, in deze ontwikkelingsgeschiedenis van Keesje Putbus. Met een kwinkslag weet Vitranga het kostschoolwezen vooral door zijn lachwekkende beschrijving van mesjeu Potpourri in het belachelijke te trekken. Wat leerden kinderen op deze instituten en tegen welke prijs; zowel letterlijk in geld uitgedrukt alsmede de geestelijke prijs die door de kinderen betaald moest worden. Vitranga benadrukt dat het beteugelen van de jeugd de slechtst mogelijke opvoedingsmethode is.

Vitranga werd op 29 september 1827 in Harderwijk geboren. Hij groeide op de Veluwe op. Anne Johannes Vitranga studeert letterkunde in Groningen en Leiden. In zijn lange onderwijs-carrière heeft hij onder andere als leraar, conrector, rector en hoogleraar aan een atheneum gewerkt. Hij had aanstellingen aan diverse gymnasia en athenea in Gouda, Deventer en Enkhuizen.

In 1890 stopte hij als rector om in het dagbladwezen in de geest van de Rooms-katholieke kerk werkzaam te worden. Anne Johannes Vitranga is in 1891 overleden.

Vitranga schreef onder meer over de wijsbegeerte voor Aristoteles. Daarnaast hield hij zich in zijn werken bezig met het onderwijs en de opvoeding van kinderen. *Tegenwoordige toestand en plan tot hervorming van het middelbaar onderwijs* uit 1860, *De opvoeding des gemoeds, wenken, inzonderheid voor vrouwen over den huiselijken omgang met kinderen* geschreven in 1871 en *Fransche school en burgerschool* in 1873 geschreven. Daarnaast schreef hij over ‘belangrijke aangelegenheden’ en in een geestige vorm onder de

pseudoniemen Jan Holland en Jochem van Ondere. *De ontwikkelingsgeschiedenis van Keesje Putbus opgedragen aan de jeugd van de Nederlandsche instituten, Darwinia* en vooral *Mijn bezoek aan Bismarck in den zomer van 1875* zijn het meest bekend.

In het werk *Keesje Putbus* wordt de opvoeding van Keesje als voorbeeld genomen. Vitringa verwoordt in ironische bewoordingen de opvattingen van mesjeu Potpourri. Deze opvoeder pur sang voelt zich door zijn vermeende Franse achtergrond ver verheven boven de ‘ordinaire’ kostscholen, waar de Nederlandse taal gebezigd wordt. Helaas voor hem valt hij gedurende het verhaal door de mand en blijkt geen “mesjeu” te zijn maar gewoon een “meneer”.

De toch wel enigszins frauduleuze praktijken van Potpourri die hij in een van de hoofdstukken over het straffen van de kinderen bij overtreding van de regels van de kostschool, veroorzaken bij de lezer zeker een frons op het voorhoofd. Over een jaar of twintig zal het zogenaamde ‘fonds’ dat deze opvoeder beoogt op te richten, groot genoeg zijn om er daadwerkelijk een vermeend hoger doel mee te kunnen dienen.

Ook de versjes die door Keesje op de zogenaamde *bewaarschool* geleerd zijn en voor de suikeroom worden opgezegd, worden door deze oom als onzinnig en nutteloos ontmaskerd. Zijn kritiek wordt deze oom overigens niet in dank afgenomen. Hem wordt in het vervolg van de opvoeding van Keesje niets meer gevraagd.

Vitringa wijdt ook een hoofdstuk aan de zijn omschrijving van een ‘knappe vrouw’. Hierbij moet vooral niet aan de hendaagse knappe vrouw in de betekenis van aantrekkelijk of slim gedacht worden. Deze omschrijving moeten we vooral in het juiste tijdsbestek blijven zien.

Het verhaal van Keesje Putbus culmineert in een versluierde aanklacht tegen de kostschoolhouderspraktijken én de in

Vitringa's ogen daarmee onlosmakelijke opvolging in de slavenpraktijken van de effectenkantoren. Hadden de ouders van Keesje maar andere keuzes gemaakt in zijn leven, dan was er van Keesje iets anders geworden. Nu is hier 'goed opgeborgen'.

In deze editie heb ik getracht het werk van Anne Johannes Vitringa in een moderner Nederlands om te zetten, zodat dit toegankelijk gemaakt wordt voor een groot publiek in de hedendaagse tijd. Hierbij zijn soms woorden omgezet naar een hedendaagse term. Op andere plaatsen echter was dit gezien de oorspronkelijke lading van bepaalde termen niet mogelijk. Voor zover nodig heb ik een voetnoot toegevoegd om een enkele term te verduidelijken.

In deze editie heb ik ervoor gekozen om jou als lezer in de tweede persoon enkelvoud aan te spreken. Hierdoor wordt in de editie duidelijker, wie er in het verhaal wordt aangesproken. De momenten, waarop mesjeu Potpourri de ouders aanspreekt, zijn in de nog steeds in de beleefdheidsvorm overgenomen. In andere gevallen wordt het persoonlijkere je en jou gebruikt.

In het verhaal wordt op een manier over mensen met het Joodse of Islamitische geloof gesproken, die halverwege de negentiende eeuw gebruikelijk was.

Tijdens het lezen zal je opvallen, beste lezer, dat er soms na een leesteken, waarmee we normaal gesproken de zin afsluiten, verdergegaan wordt met een kleine letter. Vitringa heeft in dat geval mijns inziens getracht hier nadruk te leggen. Ik heb ervoor gekozen om deze nadruk te behouden.

Het originele werk van Vitringa bevatte twee hoofdstukken tien. Deze nummering wordt in deze editie aangehouden.

Met behulp van voetnoten worden bepaalde uitdrukkingen en begrippen verduidelijkt. Het betreft hier hoofdzakelijk termen en begrippen uit het Latijn. Bij andere begrippen, zoals

“Glück auf!” heb ik hier bewust niet voor gekozen. Hopelijk ben je in staat de betekenis van deze woorden en uitdrukkingen zelf te ontdekken. Overigens wordt “Glück auf!” door mijnwerkers in Duitstalige gebieden tegen elkaar gezegd voordat ze de mijn ingaan.

Hopelijk, beste lezer, heb ik in deze inleiding niet te veel over deze ontwikkelingsgeschiedenis verklapt, zodat je nog steeds gemotiveerd bent om de groei van Keesje te willen lezen. Ik hoop niet dat je in het verhaal blijft steken en daarom wil ik besluiten met “Glück auf!”.

I. De schrijver kan geen muze vinden.

Ik wil dit verhaal beginnen op echt klassieke wijze door een van de muzen om hulp te vragen. Niet met de bijbedoeling om hetgeen ik zelf tekort mocht komen op de schuld van die dame over te brengen, maar alleen om een zeker cachet aan mijn werk te geven. Ik twijfel echter, aan welke van de muzen ik het patronaat over mijn werk zal opdragen. Kalliope, de eerwaardige beschermster van 't heldendicht, die misschien het best bij mij zou passen, heeft in de vorige eeuw, in de tijd van de heldendichten bij uitstek, haar gaven te grabbel gegoooid, zodat zij nu geen aanzien meer heeft en geen fatsoenlijk mens langer onder 't zelfde patronaat zou willen staan, waarin zich een Coenraad Droste, Joan de Haes, Laurentius Steversloot, een Nicolaas Versteeg en dergelijke dichters meer verheugden. De bevallige Melpojee en Thalcia hebben sinds lange tijd de stranden van de Zuiderzee verlaten, nadat zij tot walgens toe de gruwelen en flauwheden hebben moeten aanschouwen, waardoor aan Amstel, Rotte en de zoom van 't Haagse woud haar kunsten ontheiligd worden. Ze zijn, als ze ten minste nog hier op aarde onder ons wonen, al lang op reis gegaan met de een of andere troep Duitse of Franse komedianten. Ze hebben, denk ik, wijzelijk begrepen dat sinds op ons nationaal toneel niets anders vertoond wordt dan slecht vertaalde slechte stukken, zij er beter aan zouden doen om de voorstelling van het oorspronkelijke in 't buitenland te gaan bijwonen.

Ach, lieve beste lezer, 't lieve zuster is tegenwoordig zo verschrikkelijk in verval dat je er de een of andere van zou kunnen ontmoeten, dat je over haar zou kunnen vallen, zoals je zegt, zonder haar te herkennen. Ik zou haar tegenwoordige lot ook zojuist niet kennen, als niet enige manifestaties van

klopgeesten mij nadere informatie hadden doen toekomen. Zo vernam ik onder andere nog dat onze Terpsichore, nadat zij lange tijd had meegedanst in de balletten in de Amsterdamse schouwburg, het eindelijk niet langer op dat toneel had kunnen uithouden, zo hinderde haar de stank van knoflook en uien. Zij was te fatsoenlijk, zei ze, om alle avonden met de Jordaan mee te dansen. Toen is de ongelukkige met een gezelschap tableaux vivants naar Amerika verhuisd.

De ernstige Klio had het nogal naar haar zin; ze zat te suffen in het een of ander provinciale archief. Euterpe bekende, dat ze een van de mededingsters was naar het legaat van Hoeufft voor 't beste Latijnse gedicht. Haar briefje werd jaarlijks ongeopend verbrand. Die arme, ze kon het de leden van de Koninklijke Academie nooit naar de zin maken. Haar enige hoop was nu nog daarop gevestigd, dat het Latijn zodanig in onbruik zou raken, dat voortaan naar een Grieks vers zou worden gevraagd. Ik zei te geloven, dat daar veel kans op was, maar tevens te twifelen of onze geleerden, die de Griekse schrijvers soms danig op de vingers tikken, haar gedicht, al was 't Grieks dan ook haar moedertaal, wel de moeite waardig zouden keuren om 't voor de tweede maal over te lezen. De deftige Urania liep het hoofd om van al de nieuwe planeten en kometen die er alle nachten ontdekt worden, - de mensen waren knapper dan zij, ze zou de kost nog moeten verdienen met het lezen van planeten op de kermissen!

Vergeef mij, lezer, deze onvergeeflijk lange uitweiding. Ik kwam ertoe door de vraag, welke muze ik als mijn beschermster om hulp zou vragen. Nu ken ik geen van de oude klassieke dames die mij dienen kan. Weet je dan niet, manifesteerden de geesten, dat er tegenwoordig twee nieuwe muzen zijn die je kunt aanroepen en die je zeker zullen helpen. Wie zijn dat? Wel, wie anders dan de muze van de roman en de muze van de

humor; de eerste is een heel mooie dame, altijd verliefd, met wat veel klatergoud behangen, en (onder ons gezegd) 't zit er niet diep; 't is een hen, die veel kakelt, maar weinig eieren legt! Maar de andere? vroeg ik aan de geesten, de muze van de humor, de muze van de goddelijke Shakespeare, van Sterne, van . . . Hou op, antwoordden de geesten, die muze van de echte humor is ook al lang dood en verdwenen. Zij heeft het slecht afgelegd en een bastaard nagelaten die zich momenteel de muze van de humor noemt. 't Was van hun geboorte af een soort van misbaksel. Ze heeft namelijk een dubbel gelaat; met het een lacht ze en met het andere huilt ze. Beurtelings keert ze je het vrolijke en het treurige toe, zodat je, omwille van de gekke vertoning, al is die op zichzelf ook nog zo flauw, onwillekeurig meelacht. De mensen zo te amuseren is humor, zegt ze. Dan wil ze in al haar uitdrukkingen heel naïef zijn, echter, omdat ze in haar hart een echt behaagzieke vrouw is, wordt die nativiteit flauwheid. Het publiek vindt dit machtig mooi. Volgens de vaste natuurwet: soort zoekt soort! Als je jezelf nu van een van deze beide dames bedienen wilt, zul je 't publiek veel genoeg doen, want zij zijn de Baal en Astarte, als wiens tempel je elke leesbibliotheek, als wiens priester je elke boekverkooper en de meeste schrijvers, als wiens aanbidders je bijna 't gehele lezende deel van het volk kunt begroeten. Kortom, maak of een roman of een toneelstuk, waarvan om beurten de ene zin hoog ernstig en de andere heel grappig is . . . De geesten hebben gesproken! . . .

Mijn besluit is: dat ik met geen van die twee moderne muzen van doen wil hebben; wij passen niet bij elkaar. En de slotsom van mijn klassieke begin en van mijn muzenbeschouwing is eenvoudig deze dat ik zonder muze onder zeil zal moeten gaan.

Terecht laat zich dus van deze inleiding het bekende zeggen: “parturiunt montes”¹

Maar, ik vraag je, lezer, als je enige levenservaring hebt, waar is dat “parturiunt” niet toepasselijk op? Heeft ooit een schrijver volbracht, wat hij in zijn voorrede beloofde. Zou hij het niet zijn die een nieuwe beschouwingwijze, een nieuwe methode in deze of gene wetenschap zal invoeren. Zal hij niet een reeks van nieuwe ontdekkingen meedelen? En wat zeg je, als je aan ’t einde van het boek gekomen bent, anders dan “parturiunt montes”. Hij doet in zijn vak ’t zelfde, wat de winkelier in zijn schitterende advertenties, wat de boekverkoper in zijn genereuze aanbiedingen tot verminderde prijzen, wat Holloway met zijn pillen, wat elk nieuw ministerie met zijn programma doet, en zou Jan Holland dan ook niet door de geest van de tijd gerechtigd zijn, om een hele lange en ietwat blufferige inleiding te schrijven voor een kort en misschien weinig betekenend stuk?

¹ Een verwijzing naar het gezegde ‘De berg heeft een muis gebaard’. Dit gaat terug op een fabel van Phaedrus, een Romeinse schrijver uit de eerste eeuw na Christus.

II. Hoe de schrijver deze geschiedenis nog vroeger begint dan ab ovo.

Zal ik dit verhaal nog vroeger ophalen dan van het ei, waarmee moet ik dan anders beginnen dan met de hen? In dit geval, zonder enige beledigende gevolgtrekking.

Mevrouw Putbus, Keesjes moeder, was een knappe vrouw, niet alleen knap van gelaat en figuur, maar ook knap van verstand. Weet je niet wat het zeggen wil: een knappe vrouw te zijn? Je zult er voor jezelf misschien een flauw denkbeeld van kunnen vormen, als ik je een klein programma geef van 't geen zo iemand al heeft moeten doorworstelen, voordat het vererende epitheton van knap en verstandig op haar van toepassing is.

1e Moet zij een Franse grammatica en vocabulaire van buiten hebben geleerd, en ten minste vijf Franse themaboeken met en daarnaast een klein stukje van een recueil de littérature en prose et en vers hebben doorgewerkt; gevolg: dat zij in de Franse literatuur thuis is.

2e Een dito², een dito, met 3 dito's, en 20 pagina's uit Vikar of Wakefield voor de Engelse taal; gevolg: dito voor de Engelse literatuur.

3e Moet zij grondige kennis bezitten van de Duitse taal- en letterkunde, hetgeen gevoeglijk kan geschieden zonder spraakleer, vocabulaire, thema- en vertaalboek. Duits verstaat immers elk Nederlander vanzelf. Stel dat je van een boek, waarin honderdduizend woorden staan, er twintigduizend niet begrijpt, dan is het wel verstaan van de tachtigduizend overige toch genoeg om te kunnen zeggen dat je 't boek gelezen hebt. Enige

² Anne Johannes Vitringa gebruikt hier het woord *dito* om aan te geven dat er *meer van ditzelfde* geleerd moet worden.